

KIRJAT

HAASTETTA KERRAKSEEN

Pekka Himanen, *Bertrand Russellin haaste: Russellilainen uskontokritiikki esimerkkinä aikalaiskriittisestä filosofiasta*. Gaudeamus, Helsinki 1994. 235 s.

'Aikalaiskriittikki' ei ole yleisesti käytetty sana suomen kielessä. Tästä kielinee se, ettei koko yhdyssanaa ole *Nyky-suomen sanakirjassa*, eikä edes vast'ikään ilmestyneessä *Suomen kielen perussanakirjassa*. Joidenkin filosofipiirien keskusteluissa tämä hämäräperäinen sana on kuitenkin silloin tällöin vilahdellut. Eritoten silloin kun filosofit ovat itse-kriittisesti haikailleet olemassa olevan todellisuuden suhteen nykyistä herkkä-tuntoisemman ja 'populaarimman' filosofian ja tieteenharrastuksen perään. Tällöin esikuvana on mainittu muun muassa **Jean-Paul Sartre**, mutta toisinaan myös **Bertrand Russell**. Perusteellisia aikalaiskriittikin ja aikalaiskriittisen filosofian erittelyjä ja luonnostelmia ei kuitenkaan ole ollut ainakaan suomen kielessä tarjolla.

Pekka Himanen väitöskirjaan *Bertrand Russellin haaste* tarttuukin odottavaisin mielin: kerralla kokonainen kirja aikalaiskriittisestä filosofiasta, vieläpä itsensä Bertrand Russellin uskontokritiikin näkökulmasta tarkasteltuna. Ainakin Russellin kolmioisaiseen oma-elämäkertaan *Elämäni* (*The Autobiography of Bertrand Russell*, 1967-69) ihasunut odottaa vesi kielellä lisätietoja siitä, millaista aikalaiskriittistä filosofiaa tällä liki sata vuotta eläneellä (1872-1970) radikaalilla ja modernin logiikan suurmiehellä on tarjottavanaan.

Intellektuaalinen ja moraalinen uskontokritiikki

Ankaraa keskittymistä ja suurta sitkeyttä vaatineen *Principia Mathematica* kirjoittamisen (1910-13) jälkeen, ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä, Russellissa heräsi halu osallistua aiempaa aktiivisemmin yhteiskunnalliseen elämään. Hän ei kuitenkaan ryhtynyt ammattipoliitikoksi, vaan päätti kaikesta huolimatta pysytellä filosofian parissa: "Russell valitsi lopulta filosofian elämäntehtäväkseen, mutta yhteiskunnallisen vastuullisuuden korostaminen teki hänestä filosofin osallistuvassa, aikalaiskriittisessä merkityksessä" (s. 129). Russell ei enää koskaan tuottanut

Principian veroisia neroneimauksia, mutta ehkä juuri tästä syystä hän kirjoitti kirjan vuodessa vauhdilla seniliteettinsä myöhäisimpään iltaan asti.

Bertrand Russellin haaste osoittaa kiistattua, että Himanen tuntee hyvin Russellin laajan tuotannon ja taitaa sen käytön. Himanen ei väkisin yritä löytää Russellilta yhtä ja erillistä uskonnofilosofiaa. Sen sijaan hän tulkitsee Russellin uskontokriittisiä kirjoituksia "hänen muuta filosofiaansa vasten" (s. 16). Väitöskirjan eräs teesi onkin, "että Russellin uskontokritiikki voidaan rekonstruoida hänen muun filosofisen välineistönsä avulla" (s. 16). Tämän teesinä Himanen todentaa vaikeuksista. Jumalan olemassaolotodistuksia käsittelevässä osassa esimerkiksi ontologisen argumentin kritiikki käydään läpi hänen loogisten teorioidensa kautta. Tämän jo **Anselm Canterburyläisen** (n. 1033-1109) systemaattisesti muotoileman argumentin mukaanhan jumalan käsitteeseen, 'täydellinen olio', sisältyy välttämättä myös olemassa olo *in re* (todellisuudessa). Jumala ei voi olla vain idea *in intellectu* (mielessä), sillä Anselmin mukaan olio, joka on olemassa todellisuudessa, on täydellisempi kuin olio, joka on ainoastaan ideana mielessä. (esim. s. 50-51) Himanen erittelee taitavasti, miten muun muassa Russellin deskriptio-teoria ja eksistenssiä koskevat analyysit kyseenalaistavat paremman kerran Anselmi-paran argumentin — jos Anselmi oli sitä ylipäättään 'argumentiksi' 1900-lukulaisten loogikkojen ymmärtämässä mielessä tarkoittanutkaan. Eksistenssiä koskevien analyysien kohdalla Russellin uskontokritiikki onkin epäsuoraa, Himasen omaa tekoa: "Russell ei itse kehittele olemassaololauseiden analyysia suhteessa Jumalaan" (s. 61).

Tätä suorasukaisemmin Russellin uskontokritiikki nousee esille teleologisen argumentin kohdalla. Sen kiistoja herättänyt muotoilu *Lajien synnyyn* jälkeisessä Englannissa oli niin sanottu suunnitteluargumentti, jolla haluttiin osoittaa, että on oltava maailman kokonaisuudelle tarkoituksen antava Suunnitteleva olio (s. 74-75). Ockhamin periaatteeseen viitaten Russell osoittaa, että jumala on tarpeeton hypoteesi puhuttaessa evoluutiosta.

Bertrand Russellin haasteen jälkimmäisessä osassa Himanen erittelee Russellin moraalista uskontokritiikkiä. Tarkasteltavana ovat Russellin näkemykset uskonnon ja moraalien suhteesta, hyvästä ja hyödystä, seksistä ja sukupuolisuudesta, naisen asemasta, ehkäisystä, vapaudesta ja veljeydestä jne. Himanen

määrittelee Russellin *konstruktivistiksi*, kultaisen keskietien kulkijaksi äärimmäisyyksien välillä. Himasen tulkinnassa äärimmäisyyksiä edustavat arvojen absoluuttisuutta ja objektiivisuutta korostava *essentialismi* ja relativismin, nihilismin ja subjektivismen nimeen vannova *eksistentiaalisismi*. (s. 146-147) Russellin mallittisuudesta kertoo myös se, että hänen totuutta julistavaan ja järjen käyttöä rajoittavaan uskuntoon suuntaamansa kritiikki jätti kuitenkin tilaa kristilliselle rakkaudelle ja armeliaisuudelle (s. 157).

Russellin yhteiskunnallisista malleista Himanen toteaa: "konservatismiin ja revolutionismiin sijasta ne ovat bernsteiniläisittäin revisionistisia ja tai reformistisia" (s. 155). Himanen ei eritele yksityiskohtaisesti näitä Russellin yhteiskunnallisia malleja, jolloin esimerkiksi yllättävä viitaus Russellin bernsteinilaisuuteen jää hämäräksi. Sen sijaan Himanen luokittelee hirmuisella tarmolla Russellin ajattelua erilaisiin ismeihin, joita mainitaan *Bertrand Russellin haasteessa* kymmeniä, ehkä jopa satoja. Himanen luottaakin vakaasti siihen, että asia on selvitetty ja selitetty, kun se on saatu luokitelluksi joksikin tietyn ismiksi: "näiden luokittelevien avulla on mahdollista luonnehtia *täsmällisesti* tutkimukselle tärkeitä käsitteitä, kuten 'rationalisti', 'irrationalisti', 'arationalisti', 'teisti', 'fideisti', 'pistikko', 'agnostikko', 'skeptikko' jne." (s. 163, kurs. ML)

Aikalaiskriittikki

Himanes toteaa: "Russellin uskontokritiikkiä ei voi ymmärtää *in abstracto*. Russellin uskontokritiikin luonteeseen kuuluu sen osallistuvuus ja soveltavuus. Tärkeä osa Russellin moraalista kritiikistä on esitetty suurelle yleisölle tarkoitetuissa artikkeleissa, esseissä, haastatteluissa, luennoissa jne. lehdissä, kirjoissa, radiossa ja televisiossa." (S. 128) Juuri tämänlaatuinen julkinen järjenkäyttö teki Russellista aikalaiskriitikon *par excellence*.

Kuitenkin Himasen piirtämä kuva Russellin uskontokritiikistä ja aikalaiskriittisyydestä jää juuri tässä suhteessa abstraktiksi. Himanen hallitsee kyllä sujuvasti Russellin teoksissaan esittämän "kirjallisen" uskontokritiikin sekä sen taustalla olevat teoriat ja teoreettiset kontekstit (mm. utilitarismi, liberalismi, rationalismi). Pelkistäen voi todeta, että mitä teoreettisempia ja "akateemisempia" asioita Himanen käsittelee sitä varmempi hänen otteensa on.

Sen sijaan Russellin elämän *toiminnallisten kontekstien* erittely jää heppoiseksi. Hajanaiset viittaukset Russellin henkilöhistoriaan (puritaaninen isoäiti, suvun poliittiset perinteet, avioliiton ulkopuoliset suhteet) tai brittiyhteiskunnan viktoriaanisuuteen eivät tätä puutetta pysty paikkaamaan.

Himanen ei myöskään pohdi, minkälaisia *vaikutuksia* Russell odotti ja toivoi aikalaiskritiikillään olevan ja millaisia sen tosiasialliset vaikutukset olivat? Minkälaisia vaikuttamisen strategioita Russell käytti? Miten hän hahmotti ja rakensi suhdettaan akateemisten piirien ulkopuolisiin ihmisiin ja ihmisryhmiin? Vätöskirjan motto on Russellin raamatullinen elämänohje “Älä seuraa joukkoa pahuuteen”. Halusiko hän johtaa joukkoja hyvyteen vai pysyä niistä erossa? Miten hän hahmotti suhteensa tähän joukkoon? Mistä joukosta tarkkaan ottaen oli kyse vai oliko kyse ainoastaan epämääräisestä iskulauseesta, jonka konkreettinen sisältö jäi hämäräksi?

Russellin toiminnallisten kontekstien kunnollinen huomioon ottaminen olisi-kin edellyttänyt 1800-luvun lopun ja 1900-luvun brittiyhteiskuntaa kuvaavien aineistojen systemaattista käyttöä. Russellin elämän aikana käytiin kaksi maailmansotaa, natsismi ja fasismi nousivat ja tuhoutuivat, Britannia maailmanvaltana romahti, Yhdysvallat ja Neuvostoliitto kohosivat suurvalloiksi, asevarustelu sai globaalit mittasuhteet ydinaseiden myötä, brittiyhteiskunta modernisoitui ja maallistui, yhteiskuntaluokkien suhteet muutuivat, ‘viktoriaaninen’ arvomaailma rapautui, uusia yhteiskunnallisia voimia ja liikkeitä syntyi jne. *Bertrand Russellin haasteessa* tällaisia tapahtumia ei edes ohimennen mainita, vaikka juuri ne muodostivat Russellin aikalaiskritiikin *konkreettisen sisällön*.

Himanen ei esimerkiksi noteeraa Russellin ensimmäisen maailmansodan aikaista aikalaiskriittisestä toimintaa *Asevelvollisuuden vastustamisyhdistyksessä*, vaikka Russellin sodanvastaiset pamfletit (ks. esim. *Elämäni* II, 108-110) — joissa hän moitti maanmiehiään tekopyydestä ja kieltäytyi tuomitsemasta Saksaa — aiheuttivat kansainvälisen kohun ja veivät hänet vankilaan. Toisin kuin Himanen vätöskirjassaan, itse Russell käyttää *Elämässään* lukuisia sivuja jo yksin pasifistisen aikalaiskritiikkinsä tosiasiallisten vaikuttimien — myös uskontoon liittyvien — selvittämiseen. Esimerkiksi seuraava lainaus kirjeestä Asevelvollisuuden vastustamisyhdistyksen aktivistille neiti Rinderille osoittaa, kuinka Russell edellytti aikalaiskriittiseltä filosofialta abstraktin sanahelinän sijasta konkreettisuutta:

“Eikö ole outoa, että ihmiset samaan hengenvetoon ylistävät *Vapaan miehen uskontoa* [*The Free Man's Worship*] ja pitävät virheellisenä minun näemyksiäni sodasta? *Vapaan miehen uskonto* ilmaisee vain pasifistista katsomustani siinä vaiheessa kun se oli minulle uusi. Monet ihmiset pitä-

vät kauniiden tunteiden retorista ilmaisuista, mutta suuttuvat nähdesään ihmisten suorittavan tekoja, joiden täytyy liittyä tunteisiin, jos ne ovat aitoja. Kuinka voisi kukaan, joka hyväksyy *Vapaan miehen uskonnon*, odottaa minun yhtyvän tavanomaiseen omahyväiseen saksalaisten tuomitsemiseen?” (*Elämäni* II, 122-123)

Toiminnallista kontekstia koskevien kysymysten laiminlyömistä ei voi kuitenkaan pitää pelkästään Russellin aikalaiskritiikin ymmärtämistä koskevana metodologisena valintana, semminkin kun *Bertrand Russellin haaste* pyrkii nimensä mukaisesti myös tarjoamaan spesifistä akateemisesta Russell-tutkimuksesta irrottautuvan *mallin* aikalaiskriittiseksi filosofiaksi: “filosofia ei ole pelkkää *sofiaa*, vaan siihen liittyy myös *filei*, rakastaminen — välittäminen myös ei-akateemisista ongelmista. Ontologia, epistemologia, kielenfilosofia, eettisiä ja yhteiskuntafilosofia kysymyksiä nousee myös akateemisen filosofian ulkopuolella. Niistäkin on välitettävä.” (s. 164)

Millaisia ongelmia ovat ei-akateemiset ongelmat? Ketkä niitä esittävät? Mistä ne kumpuavat? Miten ne eroavat akateemisista ongelmista? Millaisin menetelmin niitä voidaan ratkoa? Ovatko ratkaisut vain aiempaa parempia ontologia tai epistemologia teorioita vai edellyttävätkö ne myös kouriintuntuvia käytännöllisiä muutoksia yhteiskunnallisessa elämässä? Jos edellyttävät, niin mikä filosofian ja filosofin rooli on näissä muutoksissa? Miten tämä vaikuttaa teorian ja käytännön, ‘filosofian’ ja ‘politiikan’ suhteeseen? Entä, millä tapaa rakastaminen ja välittäminen muuttavat filosofian luonnetta ja suhdetta sen “ulkopuoliseen” todellisuuteen? Kenestä ja mistä filosofin tulisi välittää? Minkälaisin strategioin välittämistä ja rakastamista tulisi toteuttaa? jne.

Valitettavasti kysymys filosofian ja sen “ulkopuolen” — yhteiskunnallisen ja historiallisen *praksiksen* — suhteesta sijaitsee *Bertrand Russellin haasteen* sokeassa pisteessä.

Mikko Lahtinen

